

ТАРЫХ. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ
ИСТОРИЯ. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ
HISTORY. PHILOSOPHY. SOCIOLOGY

Бийлибаев К.Ш.

**АТАКЕ БААТЫРДЫН КЫРГЫЗ ЖЕРГЕСИН БОШОТУУГА
КОШКОН САЛЫМЫ (XVIII к.)**

Бийлибаев К.Ш.

**ВКЛАД АТАКЕ БААТЫРА В ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЕ
КЫРГЫЗСКОЙ ЗЕМЛИ (XVIII в.)**

K.Sh. Biilibaev

**THE CONTRIBUTION ATAKE BAATYR LIBERATION STRUGGLE
OF KYRGYZ LAND (XVIII century)**

УДК:371/28.37

Макалада Кыргыз жергеси XVIII кылымдын ортосундагы бүтүндөй ойрот-жунгар хандыгынын баскынында калып, азаттыкты эңсеген эл баатырлары каруусуна курал илип, баскынчыларга каршы күрөшкөнү айтылат. Анда, өз жерлеринен ооп, бөлөк жер, бөтөн элдердин азап-тозогуна кабылган кыргыздар эчендеген кыйынчылыктарды баатарынан өткөргөн. Ал үчүн майтарылбас, тайманбас, эр жүрөк баатырлар чыгып, бүтүндөй элди көтөрүлүшкө үндөп – кыргыздын ар урууларынан чыккан баатырлар бир муштумга биригишкен.

Ошондойлордун арасында, кыргыздын сарыбагыш уруусунан чыккан Тынай уулу Атаке баатыр, кыргыздын келечегин ойлоп калмактарга каршы сарбагыш уруусунун колун баштаган. Өмүрүнүн кийинки жылдарында, Россия менен дипломатиялык байланышты баптап, Россиянын борбору Санкт-Петербургда (1785-88 ж.) жиберген алгачкы элчилери: Абдырахман менен Шергазы Россия императору Екатерина II ге кайрылып, кыргыз элине жөлөк болуусун өтүнгөн жана кыргыз жергеси аркылуу өтүүчү Россиянын көрбөндөрүнүн коопсуздугун камсыз кылуу милдетин ала тургандыгы айтылган.

Негизги сөздөр: бүлгүн, чөлкөм, бурут, паанек, феодалдар, буурул, гер, эш-тутка, чалпоо, сомон.

Статья посвящена событиям, которые прошли в ходе освободительной борьбы кыргызского народа в первой половине XVIII в., где кыргызы в течение долгих лет были под эгидой Джунгарского ханства. В этот период целью для кыргызского народа была свобода и, взяв в руки оружие, они восстали против завоевателей. Во время захвата джунгаров в Средней Азии, ряд кыргызских племен долгие годы были далеки от родных земель, переживали голод, холод и разорения. Для завоевания свободы кыргызам и другим народам требовалось их объединение. Нужны были смелые, храбрые, бесстрашные, с горячими сердцами баатыры, которые могли бы поднять населения и руководить ими.

Таким был, из кыргызского племени сарыбагыш – сын Тыная Атаке баатыр. Он трезво мыслил и видел будущее народа, смело руководил кыргызским племенем сарыбагыш против калмаков. Дальновидный и мудрый Атаке-батыр от имени подвластных ему кыргызов отправил послов в столицу России – Санкт-Петербург (1785-88 г.). Посланные императору России Екатерина II, через послов: Абдырахман и Шергазы, предложил – для установления

дипломатических и политических связей с Российской империей, одновременно он гарантировал безопасность прохода торговых караванов через кыргызскую землю. В целом в статье рассматриваются история в период с XVIII в. события связанные с борьбой кыргызского народа против джунгарских завоевателей.

Ключевые слова: разорение, край, бурут, приют, феодалы, пестрый, могила, рука-обруку, буйный, кишлак.

The article is devoted to the events that took place during the liberation struggle of the kyrgyz people in the first half of the XVIII century. Where kyrgyz for many years was under the auspices of the Jungar khanate. During this period, the aim for the kyrgyz people had freedom, and took up arms, they rebelled against the invaders. During Zhungars capture in Central Asia, the number of kyrgyz tribes for many years were far from their native lands, experienced hunger, cold and ruin. In order to win the freedom of the kyrgyz and other nations wanted their union. They needed a bold, brave, and fearless, with warm hearts batyrs, which could raise the population and manage them.

This was from the kyrgyz tribe Sarybagysh - son Tynaya Attack of batyr. It is a sober thought and saw the future of the people, boldly led the kyrgyz tribe sarybagysh against kalmyks. The far-sighted and wise Attack Batyr, on behalf of his subject kyrgyz sent ambassadors to the capital of Russia - St. Petersburg (1785-88 g). Sent Emperor Russian Ekatarina II of, through ambassadors and Abdyrahman Shergazi suggested - for the establishment of diplomatic and political ties with the Russian Empire, while he guaranteed the safety of passing trade caravans across the kyrgyz land. In general, the article discusses the history of the period of the XVIII century. Event-related struggles of the kyrgyz people against jungar invaders.

Key words: ruin, edge, kyrgyz, shelter, feudal lords, colorful, grave, hand-in-hand, exuberant, village.

XVIII кылымда кыргыз жергеси бүтүндөй бүлгүнгө учурап турган кезде, эл арасында далай-далай мыктылар менен баатырлар чыгып – баскынчыларга каршы каруусуна курал илип, бир канча адамдары менен кыршылык көрсөткөн кездеринде, кара куртай каптаган ойрот-жунгарлардын хандык бийлиги өз күчүнө таянып, кыргыз, казак ж.б. элдерди кыңк эттирбей башкарып турган. Ар жердин уруу-уруудан чыккан баатырлар көтөрүлүштөрдү бирдей убакта уюштуралбай, мезгилдүү чыгып тур-

гандыктан – баскынчылар тарабынан ырайымсыз басылып турган. Калың калмак хандыгына каршы туруу, эзилген элдин бир муштумдай түйүлгөн ынтымагы күч болуп, бир колго бириктирүү, бир багытты көздөгөн тынымсыз күрөштү биринен сала экинчиси ар тараптан улоосу керек болуп турган. Ал үчүн майтарылбас, тайманбас эл менен кошо чыккан уюштургуч баатырларга муктаж эле. Кылымдап эзилип келген элдин арасынан түшүнгөн кол башчылар чыгып, көп жылдык майтарылбас, талбас эрдиктерин жараткан баатыр адамдар – кыргыз жерин келгиндерден биротоло бошотууда астын ала билген көзөм, уюштургуч, эр жүрөк – баатырлар чыккан. Ошондойлордун арасында XVIII к. чыккан баатырлардын бири Тынай уулу Атаке болду.

Атаке баатыр – Тынай уулунун туулган жылы болжол менен 1738-жыл делип, өлгөн жылы белгисиз. XVIII к. 2-жарымында Чүй өрөөнүндөгү сарыбагыш уруусунан чыккан бий. Кыргыздардын түндүк жагындагы урууларын башкарган. Орус тарых булактарында «князь» делет. 1718-22-ж. кыргыздардын көл кылаасындагы Чүй, Талас дарыяларынын бойлорундагы жерлерди Жунгар хандыгы басып алган. Атакенин атасы Тынай бий жетектеген кыргыз уруулары, жунгар хандыгынын тушунда Түштүк кыргыздар Анжиан шаарына жакын чөлкөмгө жер которууга мажбур болушат [1].

Атакенин балалык кезинде, «Тынай – Тынай болуп, кадыр-баркы өсүп, келим-кетим көбөйүп турган мезгилде, үйүнө бир Кыдыр молдо келип түнөп калат. Тынай ал кишини жакшылап коноктойт. Кыдыр молдонун кийген кийим-кечеси таза, баш кийими адам карап тургудай шөкүлө экен. Түндө Кыдыр молдо уктап калганда, оюнкарак шок бала – Атаке анын баш кийимин жакшы көрүп, уурдап алып, катып коёт. Эртең менен туруп Кыдыр молдо баш кийимин таппай калат. Тынайдын үй-бүлөсү чуу түшө издешип, табалбай уят болушат. Кыдыр молдон кечирим сурап, эптеп бир ак калпак кийгизип, чай берип жөнөтөт. Кыдыр молдону жөнөткөндөн кийин Тынай: «Атаке балам шогураак эле, ушунун колунан эле келди го» деп, баласын чакырып алып катуу кысымга алса, Кыдырдын баш кийимин уурдап алганын мойнуна алат. Ошол жерден Тынай аттанып, Кыдырдын баш кийимин алып артынан чаап барып: «Молдоке баш кийимиңизге кызыгып, уулум уурдап катып койгон экен, кечириңиз, биз сизге уят болуп калдык» – деп, Тынай кечирим сураганда. Кыдыр молдо: «Мейли эмесе, кечирдим, балаң бактылуу болсун, бирок бир мүчөсү кем болсун» – деп бата берип, бастырып кетет. Көп узабай Атаке ооруп, эрдине жара чыгып, үстүңкү эрдин дарт жеп койгондо, кыргыздын ырым-жырымы менен араң айыгат. Атаке жырыктыгына карабастан эрдине ак чүпүрөк байланып жүрүп, азамат болгондо үйлөнүп, балалуу-чакалуу болот. Атакенин жырыктыгына карабай эли аны абдан кадырлаган. Кийин тынай эли Атакени бий кылып көтөрүшөт. Өлөөр-өлгүчө ошол бийликте болот, өз элинде гана эмес, анын кадыр-баркы бүткүл сарбагыш, солто элине кала берсе коңшу казак элине да кадырлуу болот» [2].

XVIII к. 30-жылдардын аяк ченинде Фергана аймагына «Кайнар тараптан» калмактардын кезектеги жүрүшү байкалып, Абд ал-Карим-бий аларга каршылык көрсөтүүгө чамасы келбегендиктен ак үйлү кылып өзүнүн бир тууганы Аб ар-Рахимдин уулу – Баба-бийди берет [3].

Калмактар кыргыздарды сүрүп келе жаткандагы, Чүй өрөөнүндөгү чабыш, Белек Солтоноев, Бала Айылчы, Үмөт Молдо, Бейшенбек Кенжега-раевдердин жазган кол жазмаларын кылдат караганда, 1733-жылдар аралыгы болууда (Б.К.). Буга далил, орус элчиси И.Унковский, 1722-жылы, ноябрь айында Иленин күн жүрүш жагынд, Чариндин күн чыгыш жагына бир канча чакырым жерде калмак падышасынын ордосуна келип, 1723-жылдын сентябрь айына жете туруп калат. Унковский хандын ордосу менен көчкөндө кошо жүрүп, Ысык-Көлдүн күн чыгыш башы Түп жана Жыргалаңга чейин бирге келген. Унковский саясий жагынан эч бир тыянактуу сөздү ала албаган. Мунун кабарында 5 миң үйлүү кыргыз Ысык-Көлдө болуп, 3 миң аскери болгон. Кытайдын падышасы 1722-жылында өлгөн. Калмактар 1723-жылы казак менен согушуп, Сайрам, Ташкент жана Түркстанды алган. Унковскийдин берген кабарында калмак ханы согуш майданында 100 миң аскер коюуга кубаты келген. Коңтаажы өз мамлекетинде өтө кадырлуу болуп, зайсандарынын (урук баштыктары) кеңешинин тышкары эч бир иш кылбаганы айтылат [4].

XVII к. мурда эле кыргыздар Тузкөл деп айтышканына далили катары, И.Унковский өзүнүн, «Посольство» деген эмгегинин 187-бетинде да жазат, анда: «Тянь-Шандагы нукура кыргыздарды ойроттор сыяктуу эле буруттар дейт. Ага Буруттар «Тузкөл көлүнүн жанында көчүп жүрүшөт» деп айтышкан: И. Унковскийдин журналында жана журналга тиркелген картада Ысык-Көл ушундай аталган. И. Унковскийдин тушундагы хун-тайджи Цэван-Рабтан (XVII кылымдын акыркы жылында бийликке келген) «казак ордосу менен чектеш Тузкөл айланасында көчүп жүрүшкөн бурут деп аталган элди басып алды» дейт. Буруттардын жайгашкан жери картада Ысык-Көлдүн батыш тарабы деп көрсөтүлгөн; И. Унковский өзү көлдүн чыгыш жагындагы Түп, Жыргалаң суулары ченде гана болгон жана сөз козгобогонуна караганда ал жерден буруттарды көргөн эмес [5].

И.Унковскийдин маалыматы боюнча, калмактардын Чүйгө карай жасаган жортуул маалыматы менен, калмактар кыргыздарды сүрүп келе жаткандагы Чүй өрөөнүндөгү чабыш: Белек Солтоноев, Бала Айылчы, Үмөт Молдо, Бейшенбек Кенжега-раевдердин жазган кол жазмаларына караганда, 1733-жылга туура келет. Ошондо, Тынай уулу Атаке менен Момокондор 13 жашта болгон дегендерине караганда, Атаке Тынай уулунун туулган жылы 1720-жыл деп болжоого болот (Б.К.).

Калмак феодалдарынын кыргыздарга жана коңшулаш чөлкөмгө каршы жаны толкуну, Жунгар хандыгынын ханы Цэван-Рабтандын уулу 1727-жылы Галдан-Цэрэн жаңы тактыга отурган кезден тарта башталат [6].

Бугу, сарбагыштардын чакан топторунун Ысык-Көлдөн, Чүйдөн Ферганага көчүшү 30-жылдардын аягында аяктайт. Агайын-тууган адыгыне, мунгуш урууларын, ичкилик, кыпчак-кыргыздарды баш паанек кылып издеп барган сарбагыштар Анжиандын, Намангандын айланасында туруп калган [7].

1732-жылы калмак феодалдарынын аскерлери Кетмен-Төбө өрөөнүндө жашаган көчмөн кыргыздарга каршы жүрүшүн баштайт. Андан барып, 1736 жана 1738-жылдар мезгилинде Галдан-Цэрэндин бириккен колдору үч ирет Бадахшанга кирип барат. Акыркы жүрүшүнөн кайткан калмак колдору кыргыздар тарабынан толугу менен талкаланат.

Жунгарлардын өзүлөрүнчө ич ара бийлик жаңжалдары чыгып турган убактын оңунан пайдаланып, 1747-жыл аралыгында кыргыз бийлери Кашгар тараптан кезектеги жортуулун баштайт. Он миңден аскерден турган Акмат бийдин кол башчылыгы аркасында, жеңиш менен өзүлөрүнүн көчмөн жерине ийгилик менен кайтышат. Калмак феодалдары, өч алуу максатында кыргыздарга каршы зайсан Дорж баштаган он миңден турган колун жиберет. Бул жолу да кыргыздар тарабынан толук талкаланып, Жунгарияга 3 миңдей гана адамы кайтып келет.

Ушу күндөн тарта кыргыздар калмактардын эң коркунучтуу душманы катары саналып, Жунгарлар ошондон кийин аргасыздан калың колун кыргыздарга каршы кармап турган. Калмак феодалдары кыргыздарга каршы кезектеги 27000 атчан аскерлери менен 1749-жылы баштап, бул согуш тынымсыз үч жылга созулат. Бул жолку калмактардын жортуулу да ийгиликсиз аяктап, 7 миң аскер адамдарынан ажырап, кайтып кетет. XVIII кылымдын биринчи жарымы кубаттуу көчмөн бийлиги болуп турган –Жунгар хандыгынын начарлашына алып келген [8].

Барган сайын Жунгар хандыгынын ич ара келишпөөчүлүгү күчөгөндөн-күчөп, Чыгыш Түркстан элдери бирине бири түрткү болуп, калмак феодалдарынын баскынчылык дооруна каршы кыргыз урууларынан чыккан баатырлар: Бердике, Атаке жана башкалардын жигердүү колдоосунун аркасында, кыргыздардын жери, эли бошотондукка бет алат (Б.К.).

Ошол катуу кайгы-муң баскан казактар, 1723-1725-жылдарда Сыр-Дарыядан ары туш-тушка ооп, Улуу жүз жана Орто жүз казактарынын бир бөлүгү Хожентке, Орто жүздүн көпчүлүк уруулары Самаркандга, Кичи жүз казактарынын көбү Хива менен Бухарага көчө качкан [9].

Кыргыздар өзгөчө Галдан-Цэрэндин убагындагы 20-жылдардын экинчи жарымында, Алатоого уюштурган жортуулдарынын учурунда оор жоготууларга дуушар болушкан. Галдан-Цэрэн Көл кылаасына, Чүй, Талас, Ички Теңиртоого, атүгүл Ферганага чейин чаап, ал Жунгар хандыгына 1727-1745-жылдарда бийлигин жүргүзгөн. Бекеринен кыргыздын оозеки чыгармаларында Галдан-Цэрэндин чапкындарына каршы күрөштөрдөгү баатырлардын эрдиктери көбүрөөк баяндалып, укмуштуу окуялар, бай уламыш-баяндарга бекеринен айланбаса керек.

Элдик оозеки чыгармалар боюнча, сарбагыш, солто, кушчу, саруу, саяктан куралган кыргыз кошуундарынын кол башчысы Эр Солтоной Жунгар ханы коңтаажы Галдан Цэрэндин (1727-1745-ж.) тушунан бери Дөңкөнөй баатыр менен жети ирет беттешет. Атүгүл, Эр Солтоной айрым бир жылдары калың колу менен Иле өрөөнүндөгү калмактардын ханынын ордосуна жакын жайгашкан айылдарга чейин жеткени айтылат. Ошондой жортуулдардын биринде, калмак ханынын сан-миң жылкысын айдап жөнөгөн чабар аттуу Солтонойдун артынан кууп жөнөгөн хандын куугунчусу, буурул ат минген Дөңкөнөй экөөнүн Жайсандын сары жонунда кармашат. Бул ирет Дөңкөнөй баатыр жоо-жарагы шайма-шай, арбын олжо алып шайдоот жүргөн кыргыз колунан – Эр Солтонойдун каардуу түрүнөн сүрдөп, аргасыз ат тизгинин бура тартууга мажбур болот. Айтор, Атаке баатыр өспүрүм бала чагында катаал турмушту баштап кечирип, көптөгөн кайгылуу окуяларды өз көзү менен көрүп, көз каранды эместик үчүн чечкиндүү кармаштарда такшалган. Ал эми эр жетип 17-18 жашка чыккан жигит курагында эчен эрдиктерди көрсөтүп, зоболосу ого бетер оболуп, жогорулайт [10].

Мунун тушунда кушчудан чыккан Кубат бий кыргыздарды жонунан билип, Эрдене менен тең тайлашып турган. Ушул учурда кыргыздарда: Кажы бий, Садык бийдин да даңкы бийик болгон. Жети Суудан ооп барган кыргыздардан Талкан, Тынай менен эсептешкен. Ал учурда солтодор Анжиандын үстүндө, ага жамаатташ сарбагыштар, Оштун тегерегинде саяктар турган. Ал жерде Талкан өлгөндөн кийин, бийлик анын баласы Кошойго өткөн. Тынай өлгөндөн кийин, бийлик анын баласы Атакеге өткөн.

Атаке мыкты чыккан, бирок каражана оорусуна кабылып оозу-мурду жээлип «Атаке жырык» аталат. Сарбагыштын экинчи тармагын Үчкөнүн уулу Маматкул бийлеп калган. Адигине уруусун Арсымат бий менен Маматкул бий башкарган.

Кокондун беги Эрдене, өтө куу, амалкөй киши болот. Кыргыздар жалпы жонунан Кокон бегине карабаган менен негизинен көз каранды болгон. Анткени, ар бир уруу башчысы өзүн «бек» деп ойлоп, биригүү жөнүндө ойлогон эмес. Ошол учурда эки чатак чыгат. Ал чатактар уруулук, баскынчылык жолдору менен уруу чатактары эле. Бири «кырк уулдун иши» деп, экинчиси «Атаке жырыктын тентектиги» деп аталган. Уруучулук мезгилде, жоокерчилик заманында уруулук кылуу, баскынчылык кылуу эрдик болгон. Баатыр деген атакка, дал ошондой жол менен ээ болгондор көп эле. Кыргыз ичинде Отуз уул деген урууну, санжыра боюнча солго да, ичкиликке да кошот. Балык Кумар уулу: «Отуз уул, ичкилик, сол атадан турбайбы» – деп ырдаган. Отуз уул байыркы уруулардын катарына кирет.

Эрдене уруунун чатагы жөнүндө териштирип, түшүнгөндөн кийин, «Атаке жырык деген, баскынчы чыкты» деп, угат. Кыргыздарга тымызын тиш кайрып жүргөн Эрдене, Атакени чакыртып алып өлтүрүүнү ойлойт. Сарбагыш уруусунун мыктылары кеңешип, «Атакени Коконго барба» – дегенине кара-

бай, Атаке эки жигити менен болбой жүрүп кетет. Ал учурда, Кокондогу хан ортосунда, ханга кире турган эшиктеги жолго жүз метрдей жерге килем салынган. Чакырткан бектер алыстан аттан түшүп, атын калтырып, килем менен басып келип, ханга таазим кылган. Атаке килемди аты менен тепсетип келип, эшиктин алдынан аттан түшөт [11].

Мында, Атакенин жүрөктүүлүгү, кыргыз салтын бекем туткандыгы жана ээн-эркин жүргөн кыргыз баатырынын мүнөзүн билгизгендиги, бөлөк элдин бийи же беги менен тең ата катары сүйлөшүүгө эрки жеткендиги жөнүндө айтууга болот (Б.К.).

Кыргыздардын кыраан жол башчыларынын Кетмен-Төбөдөгү болжолдуу (1747-1748-жылдагы) өткөн жыйында жалпы чечимге кабыл алышып, ар уруудан куралган чоң кошуун Талстын этеги – Капакадагы, Чүйдүн аягы – Кара-Кыштактагы (Олуя Ата-Таразга көр – калмакча – «гер» - коргон, турак, үй) турактарын кыйратып, Боом капчыгайына чейин сүрүшөт.

Ал эми акыркы чечүүчү чабуулдун алдында жалпы кыргыздан жарак-жабдыктуу, жакшы аттуу беш миң киши жыйылып, аттанып чыгып, Таластын башы: Алабел, Өтмөктө кыргыз кол башчылары аскердик жыйын – кеңеш курушат. Кеңеште келечекте башкы максаттар, жортуулдун багыттары, кошуундардын жайгашуусу жана милдеттери, алдыдагы кармашта колдонулчу согуштук ыкмалар ж.б. маанилүү маселелер талкууланат. Андан соң Атаке менен Бердике баатырлар башкарган алдыңкы кошуун – 3 миң кыргыз аскери Ашмарадан чабуул коюп, акыры Токмоктун түштүк-чыгыш тарабындагы Көк-Жар жайлоосунда калмактын улугу – Доргулду жана жоон топ аскерин жайлашат [12].

Ата-журтту азатыкка ээ кылуу максат, аракеттери күчөп, эркиндикти эңсеген эл арасынан элине эш-тутка боло турган эрендердин жаңы мууну өсүп чыга баштагандар көбөйөт. Калмактын ханы Галдан-Цэрэн өлгөндөн кийин, 1745-жылдан – 1755-жылдар аралыгында хан ордодо так талашуу күч алып, ханзадалар арасында ынтымак ыдырап – бийлик мурдагыдай болбой, алсырап бараткан. Ошол жылдар арасында кыргыздардын ынтымагы артып, 40-жылдардын экинчи жарымында – Чүй, Талас, Ысык-Көл өрөөнүндөгү калмактарга каршы жаңы жортуулдарды уюштурушуп киргени белгилүү. Белек Солтоноев белгилеген Сокулуктагы согуш, 1747-1748-жылдарга, Ак-Суудагы айкаш – 1749-1750-жылдарга туура келет. Сокулук суусунун боюндагы калмак Дөңкөнөй баатырдын колу менен кармашта, кыргыз колуна Эр Солтоной кол башчылык кылса, андан кийинки Ак-Суудагы калмак улугу Маркашка менен айкашта Бердике баатыр жетекчилик кылган. Көп өтпөй, Маркашка өлгөн соң, Эр Солтоной (60-63 жаштагы) кайрадан (болжолу 1750-1751-жж.) Кара-Балта, Ак-Суудагы калмак сомондоруна (айыл) сокку уруп – чабуул коюп, көп мал-мүлктү олжо кылат. Бирок, калмак Дөңкөнөй баштаган саны арбын калмак аскери менен Ала-Арчанын оозунда, Жыламыштагы акыркы айкашта Солтоной баш болгон 30 киши өлүп, калганы Кетмен-Төбөгө чегинет. Калмактар

дагы кыргыздар удаа-удая уюштурган жортуулдарда оор жоготууларга учурап жана жаңы кол салуулардан чоочулап Ысык-Көлдү көздөй жыла башташат [13].

Кара-кыргыздардын тарыхый окуяларга карата айтымдары, калмак жапырыгы мезгилинен башталат. Загряжский мырзанын сөзү боюнча, «кыргыздардын эс тутумунда көбүнчө түштүк жактагы Анжиандын тегерегинде, Чүй дарыясынын жээктеринде калмактардын жашап» сакталып тургандыгы айтылат. Тынай бийдин (сарбагыш уруусу) Анжиандын тегерегинде, саяктар – Оштун айланасында, солтолор сарбагыштардын – чыгышыраак тарабында, бугалар – Чатыр-Көлдүн тегерегине көчүп-конуп отурукташкан. Андижан ээлигиндеги өзбек бектери, Тынай уулдары – Атаке жана Сатыбалдыларды уурулук, каракчылык кылды дешип – куугунтукташканынан, Нарын тоолорун ашып Кетмен-Төбөнүн төөпарасына келип, калмактарга жамаатташ отурукташат. «Өтө бай жана чалпоо мүнөздүү» калмактар (?) чечкиндүү, тайманбас талоончулардан чегине баштайт. Атаке Нарындын айланасын душмандардан тазалап, Шамшы ашуусуна чейин жетет. Муну билген кыргыздар, токтобостон Нарын тарапка шашылыш көчүп жөнөшөт. Чүйдөгү калмактар да, көпкө кармалышпады. Дагы бир маалымат берүүчү автордун айтканы боюнча, бай кыргыздын бир жакшы көргөн жылкы – кулуну күтүүсүздөн чыгыш тарапка оюн салган бойдон качып жөнөйт. Аркасынан куугунчулар кууп жетпегендиктен, жакшылыкка, жыргал заман келет деп жоорушат. Бардык кыргыздар чыгыш тарапты көздөй көчүп-конуп жөнөшүп, Чу дарыясын жээктей отурукташа баштайт; солтолор – Аулета (Олуя-Ата) аркылуу Чүйгө жөнөшсө, сарыбагыштар – Нарын аркылуу көчүшсө, жаргалайы тоо арасында кала беришет; саяктар Жумгал, Суусамыр жерин мекендешсе; бугулар – Ысык-Көлгө отурукташат.

Ысык-Көлдө үчүнчү бир айтымдардырдан укканына караганда, кыргыздар өзүлөрүнүн кол башчы баатыры Берека (Бердике), Кун - таджиннын (Коңтаажы) убагында Ысык-Көлдөн Фергана тарапка кетип; Анжиандын айланасында жашап туруп, андан төрт муун өткөндөн кийин, кайра аларды Ысык-Көл тарапка Бир-Назар-баатыр (Бирназар баатыр) алып келгенче жүрүшкөн [14].

Атаке баатыр жоокерлери менен Чүй өрөөнүн душмандардан толук бошотууда согуш аракеттерин улантат. Атаке баатыр жетектеген жоокерлер Чоң Кеминди бошотуп, Торуайгыр ашуусу аркылуу Ысыккөл өрөөнүнө түшүп, көлдүн түндүк тарабын душмандардан тазалаганга катышат. Атаке баатыр Россиянын борбору Санкт-Петербургда алгачкы элчилерди жиберип (1785-88), Россия менен дипломатиялык байланышты баштаган. Элчилери Абдырахман менен Шергазы аркылуу Россия императору Екатерина II ге кайрылып, кыргыз элине жөлөк болуусун өтүнгөн жана кыргыз жергеси аркылуу өтүүчү Россиянын кербендеринин коопсуздугун камсыз кылуу милдетин ала тургандыгын билдирген [15].

Адабияттар:

1. Осмонов Ө.Ж. Кыргызстан тарыхы. (Байыркы доордон азыркы мезгилге чейин). Б.: 2001. 328-б.
2. Эсенкул Төрөкан уулу. Кыргыздын кыскача санжырасы. Б.: Учкун, 1995. Т-1., 139-141-б.
3. Сапаралиев Д.Б. Этнополитическая история Оша и его окрестностей с XVIII до середины XIX в. Б.: 1999. 13-б.
4. Солтоноев Б. Кызыл кыргыз тарыхы. Б.: 1993. 1-к., 116.
5. Бартольд В.В. Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер. Б.: 1997. 56-б.
6. История Киргизской ССР. Ф.: 1984. Т.1. 460-б.
7. Өмүрбеков Т.Н. Эл башылар, эрендер жана эл тарыхы. Б.: 2014. 116-б.
8. История Киргизской ССР, 460-б.
9. Описание киргиз-казацких, или киргиз-казацких орд и степей. СПб. 1882. Ч. 2. 69-б.
10. Өмүрбеков Т.Н. Атаке баатыр. Б.: 2005. Бийиктик, 53-б., 37-39-б.
11. Закиров С., 117-118-б., 119-б.
12. Солтоноев Б., 147-б., Аттокуров С. Кыргыз санжырасы. Б.: 1995. 26-б.
13. Солтоноев Б., 140-141-б.; Өмүрбеков Т.Н. Эл башылар, эрендер жана эл тарыхы. Б.: 2014. 140-141-б.
14. Аристов Н.А. Усуни и кыргызы или кара-кыргызы. Б.: Сорос. 2001. 429-430-б.
15. Осмонов Ө.Ж., 328-б.

Рецензент: к.и.н., профессор Мусабаева К.А.